Голові разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 118.032.2026
в Одеському національному
університеті ім. І. І. Мечникова
доктору історичних наук,
професору, професору кафедри
історії України та спеціальних
історичних дисциплін Одеського
національного університету
ім. І. І. Мечникова
Бачинській Олені Анатоліївні

Відгук

офіційного опонента **Турова Ігоря Вікторовича**, доктора історичних наук, старшого наукового співробітника відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України**,** на дисертаційну роботу **Чіненої Ольги Віталіївни** на тему: **«Ідентичність євреїв Балтського повіту»**, подану на здобуття ступеня доктора філософії (в галузі історії) за спеціальністю 032 «Історія та археологія», галузь знань 03 «Гуманітарні науки»

1. Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Актуальність пропонованого дослідження визначається наступними чинниками:

По-перше, історія України — це, безумовно, не лише історія етнічних українців, а також і історія інших народів, які населяли цю землю і, врешті-решт, увійшли до складу української політичної нації. Відповідно, ґрунтовні дослідження історії меншин є вкрай необхідними для розвитку вітчизняної науки. За їхньої відсутності неможливо встановити всеосяжну картину розвитку ідентичності і культури українського народу.

По-друге, історія єврейського народу в діаспорі являє собою дуже складну строкату картину співіснування різних спільнот, які суттєво відрізняються одна від одної в царинах

мови, самоврядування, особливостей релігійного життя, економічної діяльності та різних аспектів ідентичності. Це зазвичай стосується не лише певних історичних земель, але й окремих регіонів в їхніх межах. У цьому контексті достатньо згадати лише один факт. Видатний дослідник їдишу Уріель Вайнрайх створив багатотомний словник, який дозволяє за особливостями мови чітко з'ясувати, з якого повіту походить людина.

З іншого боку, на сьогодні в історичній науці домінують дослідження єврейської спільноти окремих країн: Російської імперії, Австро-Угорщини, України, Польщі тощо. Про важливість розробок теми на регіональному рівні кажуть усі, але, на жаль, наявний стан справ поки що не є задовільним. Це зрозумілим чином пояснює актуальність пропонованої дисертації.

У цьому контексті слід зауважити особливу цікавість Одесько-Балтського регіону, який і перебував на кордоні між асимільованими єврейськими громадами портових міст та традиційними спільнотами центральної України. Тут, безумовно, панували цікаві релігійні, культурні та світоглядні синтези, які, на жаль, є погано вивченими сучасною історичною наукою.

Підсумовуючи все сказане вище, пропоноване дисертаційне дослідження слід визнати актуальним і вкрай необхідним для розвитку як історії єврейського народу, так і історії України.

2. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри археології, етнології та всесвітньої історії факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова № 354 «Трансформація етнокультурних процесів у Південно-Західній Україні».

3. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення.

Структура дисертації є логічною, відповідає меті та завданням дослідження, спрямована на розкриття теми, що забезпечує цілісність, системність, послідовність викладу матеріалу і доведеність результатів.

У вступі обґрунтовано актуальність, визначено мету і завдання дослідження, його хронологічні та географічні межі, методи, актуальність, новизну та практичне значення.

У розділі 1 традиційно подано аналіз історіографії і джерельної бази дослідження. Достовірність його результатів підтверджується опрацюванням широкої і різноманітної джерельної бази. Тут надано змістовний аналіз різних наукових стратегій визначення

єврейської ідентичності: релігійна: юдаїзм (система вірувань, Галаха, свята); етнокультурна: мови (іврит, їдиш), фольклор, мистецтво; історична: колективна пам'ять про вигнання (Галут), погроми та Голокост; соціальна: внутрішні інституції (кагал, благодійні товариства). Аналізуючи цей матеріал, дослідниця слушно зіставляє позицію Ш. Дубнова, який бачить боротьбу за єврейську національно-культурну автономію як тяжкий процес, сповнений трагічних випробувань, з позицією С. Барона, присвяченою ствердженню успішності єврейської діаспори та її конструктивної співпраці з довкіллям.

Особливої уваги заслуговує вдале задіяння у дисертації концепції «винайдення традицій» Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера, згідно з якою значна частина соціокультурних практик, які ми сьогодні сприймаємо як «давні», «споконвічні» або «автентичні», насправді не є такими. Вони були сформовані, модифіковані або адаптовані у порівняно недавній час, створені як відповідь на виклики модернізації та нові політичні умови.

У розділі 2 дисертаційної роботи висвітлено соціоекономічні та демографічні характеристики єврейських громад Балтського повіту, а також роль землеробних колоній у житті єврейської спільноти. Наведені дані про відсоток єврейського населення у кожному з містечок повіту. Дано чіткий опис напрямків економічної діяльності, системи громадських та релігійних закладів. Обґрунтовано, що просторова локалізація євреїв у Балтському повіті була стратегічно обумовлена економічними факторами та державними обмеженнями. Водночас сформована потужна внутрішня інфраструктура (синагоги, школи, братства) забезпечувала соціокультурну автономію та стійкість ідентичності навіть за відсутності власної державності.

Як важливий внесок дослідниці у розробку пропонованої теми слід відзначити змістовне вивчення місцевої хасидської громади. Авторка підкреслює, що саме «інститут цадикізму» та розгалужена мережа клойзів (хасидських молитовних будинків) забезпечували внутрішню консолідацію та стійкість єврейської ідентичності (стор. 53).

Дослідниця також приділяє належну увагу опису матеріальних пам'яток хасидів. Вона вказує на специфічні типи споруд, які маркували присутність хасидів у містечках: клойзи та штибли. У Голованівську, Богополі та Балті поряд із загальними синагогами діяли численні клойзи та «хасидські штибли», які обслуговували послідовників різних «хасидських дворів» (стор. 48).

Розділ 3 присвячений правовому статусу євреїв Російської імперії. Дослідниця підкреслює, що у період Речі Посполитої євреї мали широку автономію через систему кагалів та Сейм чотирьох земель (Ваад). Вони підпорядковувалися королівській владі та мали власне

судочинство. Після приєднання земель Поділля до Російської імперії (кінець XVIII ст.) автономія почала руйнуватися. Імперська політика була спрямована на уніфікацію та русифікацію, розглядаючи єврейську громаду як «державу в державі». Проте смуга осілості породила феномен штетла (містечка) — замкненого соціокультурного середовища. Це посилило внутрішню солідарність, зберегло мову їдиш та традиційний уклад, але призвело до економічної кризи через перенаселення згаданих поселень. У розділі чітко і послідовно викладена історія російського законодавства щодо євреїв та проаналізовані зміни у житті єврейських громад, які були спричинені утисками, скерованими на примусову асиміляцію.

У розділі 4 надана розлога і багата цікавими подробицями картина соціокультурних практик єврейського населення дослідженого регіону. Послідовно описана роль мови, самоврядування та релігійних обрядів у захисті єврейської ідентичності. Особливу увагу дослідниця приділяє проблемі поєднання відданості традиції з модернізацією. Серед наслідків цього процесу Ольга Чінена відзначає: появу хоральних синагог, хедерів нового типу, освіти для дівчат тощо. Водночас дослідниця доводить, що ці інновації виконували роль складної системи захисних механізмів, що дозволяли громаді зберігати ідентичність в інокультурному оточенні.

Висновки дисертаційної роботи повністю відповідають визначеним меті і завданням, спрямовані на їх досягнення та вирішення, а наведені в них твердження є обґрунтованими, самостійними та логічно викладеними.

У висновках дисертації обґрунтовано, що єврейська ідентичність у Балтському повіті була стійкою багатокомпонентною системою, яка базувалася на релігійних канонах, історичній пам'яті та унікальних соціокультурних практиках. Ольга Чінена вперше комплексно реконструювала етноконфесійний ландшафт регіону, довівши, що системна дискримінаційна політика Російської імперії та «смуга осілості» не зруйнували самобутність громади, а навпаки — стимулювали внутрішню консолідацію та створення «оборонної» ідентичності. Ключовими маркерами цієї стійкості визначено специфічну архітектуру штетлів («невидиму архітектуру» розгалужених підвалів), традиційну систему освіти як інструмент ранньої соціалізації, а також «тафальний ландшафт» некрополів, що зафіксував у камені візуальний код культури. У підсумку робота стверджує, що усвідомлення етнічної належності стало для євреїв регіону головним механізмом самозбереження, який забезпечив культурну тяглість поколінь в умовах відсутності власної державності.

4. Основні наукові результати дослідження, отримані автором, та їхня новизна.

Представлений рукопис дисертації є першим в історії вітчизняної та світової науки комплексним дослідженням ідентичності євреїв Балтського повіту, заснованим на комплексному аналізі демографії, соціокультурних практик, економічної діяльності та вивченні розвитку релігійних обрядів. У дослідженні вперше було задіяно комплексне обстеження тафального ландшафту Крутих, Балти, Кодими, Саврані, Кривого Озера, де зафіксовано структуру та стан збереженості територіально відокремленого єврейського кладовища. На основі авторських польових спостережень та фотофіксації розроблено тривимірну модель (3D-реконструкцію) традиційного житла єврейської громади; виявлено етнокультурну виразність побутово-житлового комплексу; сформовано корпус польових матеріалів для виявлення і вивчення маркерів єврейської ідентичності.

Результати дисертаційної роботи представлені автором у 13 наукових публікаціях, з яких 10 індивідуальних та три у співавторстві.

5. Практичне значення одержаних результатів.

Отримані результати дослідження мають науково-теоретичне та практичне значення. Вони сприяють поглибленню знань про історію, культуру та соціологію євреїв Балтського повіту та Російської імперії загалом в українській історіографії. Їхня практична значущість полягає у можливості використання згаданих матеріалів у шкільних та вузівських підручниках, для проведення краєзнавчих семінарів та інших освітянських проєктів. Окремі розділи дисертаційної роботи стануть у пригоді при написанні монографій та наукових статей, присвячених історії України та єврейського народу. Наведені матеріали можуть бути використаними також у етнографічних та релігіознавчих дослідженнях.

6. Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності.

За результатами аналізу дисертаційної роботи та публікацій автора порушення академічної доброчесності не виявлені. Елементи фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі відсутні.

7. Зауваження та рекомендації до дисертації.

Незважаючи на високу оцінку дисертаційного дослідження, вважаємо за необхідне висловити певні критичні зауваження та міркування.

Робота охоплює величезний період — від кінця XVIII до початку XX століття (близько 150 років). Це час тектонічних зрушень: від традиційного кагального устрою Речі Посполитої до модернізації, секуляризації та появи сіонізму. За цей період ідентичність, безумовно, зазнавала суттєвих змін. Науково цікавішим був би детальніший аналіз того, як саме

трансформувалася ідентичність. Наприклад, перехід від релігійного до національно-політичного світогляду. Опис традиційних практик не дає належної уяви про цей процес.

Аналіз наукової роботи такого рівня завжди передбачає пошук дискусійних моментів. Хоча дисертація Ольги Чіненої є ґрунтовною та містить унікальний польовий матеріал, з наукової точки зору можна виділити кілька аспектів, які могли б бути розкриті глибше або викликають запитання:

1.Широта хронологічних рамок vs. Динаміка змін.

Робота охоплює величезний період — від кінця XVIII до початку XX століття (близько 150 років). Це час тектонічних зрушень: від традиційного кагального устрою Речі Посполитої до модернізації, секуляризації та появи сіонізму. Існує ризик, що за такого охоплення ідентичність постає дещо «статичною». Науково цікавішим був би детальніший аналіз того, як саме трансформувалася ідентичність (наприклад, перехід від релігійної до національно-політичної), а не просто опис традиційних практик.

2.Методологічний виклик: Опитування vs. Хронологія.

На сторінці 17 авторка зазначає використання методу інтерв'ювання (з рабином та представниками громади). Оскільки хронологічні межі дослідження закінчуються початком XX століття, виникає питання методологічної релевантності: як сучасні інтерв'ю допомагають реконструювати ідентичність людини XIX століття? Тут може виникати загроза анахронізму, якщо не чітко розмежовано «історичну ідентичність» та «сучасну пам'ять про минуле».

3.Теоретична еклектичність.

У першому розділі дослідниця спирається на дуже різні теоретичні школи: від радянської етнології (Ю. Бромлей) до західного етносимволізму (Е. Сміт) та концепцій «винайдених традицій» (Е. Гобсбаум). Ці теорії мають різне розуміння природи етнічності (примордіалізм vs конструктивізм). Поєднання таких протилежних підходів в одній роботі без чіткого пояснення, як вони узгоджуються, може вважатися теоретичною розмитістю.

4.Термінологічна одностайність.

У тексті зустрічається паралельне використання термінів «іудейська» (ст. 126) та «юдейська» (ст. 141). Для дисертації важливо дотримуватися єдиного термінологічного стандарту.

5.Брак порівняння зі специфікою інших регіонів.

Варто було б більше приділити увагу порівнянню ідентичності єврея з Балти з ідентичністю єврея з Бердичева чи Вінниці. Специфіка прикордоння з Молдовою згадується, але вона б могла стати однією з центральних аналітичних ліній дослідження.

6.Недостатня увага до питання впливу хасидизму.

Хасидські двори в часи дослідження являли собою своєрідні держави в державі, кожна з яких була своєрідною і у багатьох рисах не схожа на інші. В роботі специфіка савранського хасидизму висвітлюється мало. Радше вплив хасидизму подається у доволі загальних рисах, притаманних цьому релігійному руху в цілому.

7.Недостатнє виявлення специфіки руху просвіти (гаскали) у дослідженому регіоні.

Товариства просвіти у різних регіонах українських земель суттєво відрізнялися рівнем поваги до традиції та концепціями оновлення єврейського життя. Гаскала в Галичині — це товариство вірян, відданих релігійним приписам, а гаскала в Одесі — спільнота, яка досить суттєво віддалилася від норм ортодоксального юдаїзму.

8. Висновки щодо дисертаційної роботи.

Висловлені зауваження здебільшого мають рекомендаційний характер та можуть бути успішно враховані дослідником у подальшій науковій роботі. Вони не впливають на загальну позитивну оцінку представленого до захисту дисертаційного дослідження Чіненої Ольги, яке має самостійний, оригінальний і завершений характер.

На основі зазначеного вважаємо, що дисертаційне дослідження «Ідентичність євреїв Балтського повіту», подане до захисту на здобуття ступеня доктора філософії, містить обґрунтовані та достовірні наукові результати і висновки, за своїм науковим рівнем і практичною цінністю, змістом та оформленням відповідає вимогам, що передбачені наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертацій» (зі змінами), постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», зі змінами, внесеними Постановою КМУ № 341 від 21.03.2022 року та № 502 від 19.05.2023 року, а її авторка Чінена Ольга Віталіївна заслуговує на присудження ступеня доктора

філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України Туров Ігор Вікторович.

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса Ідентифікаційний код 16394076 м.Київ НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
Начальник відділу кадрів
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України